

Jazz na Slovensku v období fašizmu

Jazz Music during the Fascist Regime in Slovakia

Yveta Kajanová / kajanova@fphil.uniba.sk

Department of Musicology, Faculty of Arts, Comenius University, Bratislava, SK

Abstract

This study presents new findings about jazz music in Slovakia at the time of World War II. Research has discovered that during the fascist Slovak State semi-professional orchestras consisting mainly of Romani and Jewish musicians also played jazz in small towns, where they were less conspicuous to the Nazis. Jazz ensembles and Romani bands substituted for the shortage of orchestras needed for live broadcasts. One special category was "military jazz". Divisions of Hlinka Youth also included jazz bands and, paradoxically, these were considered as part of youth education. The theatres in Zvolen, Nitra, and Prešov had jazz orchestras performing in their shows. The press of the time featured ensembles, such as the Hans Knauer Orchestra, the Perschitz Orchestra, and the František Prášil Orchestra, whose names have not been mentioned until now by any other theorists. Newspapers offered a rather "glorifying" and "optimistic" interpretation of jazz, which significantly contrasted with the offensive and racist attacks on the Czech "potápka" [duck/grebe] jazz subculture.

Keywords

Slovak State, swing, fascism, World War II, jazz, entertainment music

Slovenská republika vo vojnových rokoch

V rozhlase dostali po vypuknutí vojny zákaz vysielat' skladby amerických, anglických, francúzskych, sovietskych, českých a židovských skladateľov.¹ Vysielala sa najmä nemecká hudba v percentuálnom zastúpení 50–66%, 30% mala slovenská tvorba. Nemecké smernice ministerstva propagandy² určovali, čo je v jазze dobré a čo zlé. Rozhlas a tlač podliehali cenzúre na úrovni okresných úradov. Smernice a pokyny pre cenzúru vydávalo Prezídium ministerstva vnútra, uplatňovanie cenzúry zabezpečovali komisári a dôvernici vo všetkých inštitúciách.³ V rozhlase prebehli personálne zmeny, ktoré ospevoval časopis *Slovák*:

„Keď zmizli indivídua, ktoré pod egidou centralizmu otravovali slovenských poslucháčov [...] črtali sa prvé náznaky úplne nacionálneho programu slovenského.“⁴

„Ideová výchova udávaná *Vodcom*“⁵ cenzurovala publikované články, repertoár, názvy a texty skladieb.

V slovenských mestách bola populárna najmä opereta, dominovali tangá, ale hrali sa aj valčíky, polky, čardášový fox, veselý fox, ľudový fox ako tance, kde sa miešala ľudová hudba s foxtrotom. Na vidieku sa pestovala ľudová hudba. Opereta bola starou formou zábavy v porovnaní s inými veľkomestami, kde sa šírila swing.

Na rozdiel od Protektorátu, kde hudobníci mohli angažovať samotní majitelia kaviarne alebo zábavného podniku, na Slovensku museli všetci hudobníci prejsť cez kvalifikačné skúšky Hudobnej komory, aby ich zaradili do kategórií.⁶ Hudobná komora vznikla 17.5.1939, vydávala nariadenia, podľa ktorých židia⁷ a rómski hudobníci nemohli byť jej členmi.⁸ Napriek útočným a urážlivým nariadeniam v duchu nacistickej ideológie sa o rómskych hudobníkoch písalo v apríli 1940 pozitívne, akoby oficiálna kultúrna politika prezentovala niečo iné, než čo si bežná populácia myslela:

1 GÁLOVÁ, Jana. Hudobné vysielanie slovenského rozhlasu v období 2. svetovej vojny, *Musicologica.eu*, 12.5.2012, č. 1, 2012.

2 Smernice z novembra 1942, vydané Ríšskou hudobnou komorou v Berlíne, vyšli v českom *Zpravodaji odborového sdružení hudebníků pro Čechy a Moravu*, roč. XII, december, 1942, č. 12, s. 3. Český preklad vychádzal z berlínskeho časopisu *Film-Kurier*. KOURA, Petr. *Swingari a potápky v protektorátní noci*. Praha: Academie, 2016, s. 640; KOTEK, Josef – HOŘEC, Jaromír. *Kronika české synkopy 1939–1961, II. Půlstoletí českého jazzu a moderní populární hudby v obrazech a svědectví současníků*. Praha: Supraphon, 1990, s. 64.

3 Vládne nariadenie č. 177 Sb.z. zo septembra 1938 a nariadenie zo 17. septembra a vládna vyhláška z 23. 9. 1938 č. 183 Sb. z. BAKA, Igor. *Politický systém a režim Slovenskej republiky v rokoch 1939–1940*. Vojenský ústav, Bratislava: 2010, s. 17.

4 Budujme dobre svoj rozhlas! II. časť. *Slovák*, 19. 4. 1939, s. 3.

5 *Slovák*, 17. 3. 1939.

6 ZELENAY, Pavol – ŠOLTÝS, Ladislav. *Hudba, tanec, pieseň*. Bratislava: HC, 2008, s. 102.

7 Regierungsverordnung Nr. 116/39 vom 17. Mai 1939 über die Grundung Musikkamer. Slovenský národný archív, sign. DP 84.

8 Protokoll Nr. 2 von der Kammerratsitzung am 28.IX.1939. Slovenský národný archív, sign. DP 84.

„Hudobné nadanie u Cigánov je populárne a akosi dedičné z pokolenia na pokolenie. Hovorí sa, že Cigáni sa rodia s huslíčkami. [...] Súdobý jazz znamená však v histórii cigánskych hudobníkov ťažkú katastrofu lkajúcich strún cigánskych huslí. Dnes, kedy táto horúčka pozvoľna upadáva, starý ‚more‘ – Cigán – zaučuje malého ‚purde‘ – cigánika – aby bol dobrým primášom.“⁹

Prenasledovanie židovských a rómskych hudobníkov bolo podložené zákonmi z rokov 1939–máj 1942.¹⁰ Na začiatku ich uplatňovanie nebolo natoľko silné, pretože v živom vysielaní rozhlasu účinkovali rómske kapely, ktoré suplovali nedostatok hudobníkov na Slovensku. V bratislavskom vysielaní to boli skupiny Jožka Horvátha, Jožka Pihíka, Lajoša Bittóa a v prešovskom rozhlase kapely Arpáda Dunu, Maxi Tatára a Františka Portelekyho.¹¹ Po roku 1942, keď začali odchádzať transporty do koncentračných táborov zo Slovenska, sa hon na židovských a rómskych hudobníkov zostril.

V roku 1940 znela v nedeľu rozhlase dvojhodinová relácia *Jazz* od 17:00 – 19:10, v pondelok hodinu doobeda a v noci od 22:15 *Jazz a swing*,¹² do tanca hral v rozhlase Perschitzov jazz.¹³ „Vojenský jazz“ sa objavoval v poobedňajších „štvrtkových rozhlasových polhodinkách pre vojakov a civilné obyvateľstvo“ v roku 1941, ktoré si „veľmi obľúbili a často vyslovovali v listoch svoje uznanie a želania.“¹⁴ V rozhlase v júni 1941 vysielali poobede jazzovú hudbu z Prešova (17:00–19:15) a v nočných hodinách (21:00) „koncert veľkého jazz-orchestra.“¹⁵

Cenzúra sa dala zneužiť na osobné zábery. V rokoch 1939–41 hral na bratislavských plesoch a v rozhlase jazzový orchester Gejzu Šohára (data neznáme). V júni 1941 mal v rozhlasovom večernom vysielaní dva a pol hodinový program pod názvom *Šohárov jazz*,¹⁶ v septembri pol hodinový *Šohárov jazz hrá do tanca*.¹⁷ Potom nedostal povolenie od Hudobnej komory, kde mu bránil člen nemeckej sekcie Pepi Pur (data neznáme). Pur, ako leader „šraml orchestra“, chcel odstrániť konkurenta z bratislavského rozhlasu. Šohár potom zmenil meno na „Rahoš“ súbor (inverzia priezviska) a získal licenciu. V Rahošovom orchestri účinkovali hudobníci, obľúbení medzi poslucháčmi – Lucio Bosco, Vojtech Gabriel, Jozef Hlíza, Andrej Lieskovský, Pavol Polanský, Bohumil Slezák...

Prvé big bandy zostavili v Bratislave Teodor Šebo-Martinský (1911–80) pre potreby živého rozhlasového vysielania podľa vzoru orchestra Jaroslava Ježka.¹⁸ Dvadsať členný swingový orchester Studio Jazz Ladislava Faixa (1908–67) vznikol ako štúdiový rozhlasový

9 F. K. Besednica. Kus orientu v srdci Európy. *Slovák Pondelník*, roč. II, 29. 4. 1940, s. 5.

10 Dokumenty 1939–1949.

11 ZELENAY – ŠOLTÝS, *ibid.*, s. 105.

12 Rozhlas. *Slovák*, roč. XXII, 7. 4. 1940, č. , s. 13.

13 Rozhlas. *Slovák*, roč. XXII, 11. 9. 1940, č. 216, s. 9, *Gardista*, roč. II, č. 46, 5. 11. 1940, s. 7. Tu uvedené ako Preschitzov jazz.

14 Štvrtkové rozhlasové polhodinky. *Gardista*, roč. III, č. 22, 28. 1. 1941, s. 5.

15 Rozhlas. *Gardista*, roč. III, č. 140, 22. 6. 1941, s. 13.

16 Rozhlas. *Gardista*, roč. III, č. 133, 14. 6. 1941, s. 7.

17 Rozhlas. *Slovák*, roč. XXIII, č. 214, 17. 9. 1941, s. 6.

18 MATZNER, Antonín – POLEDŇÁK, Ivan – WASSERBERGER, Igor a kol. *Encyklopédie jazzu a moderní populární hudby* I. Praha: Supraphon, 1983, s. 188.

orchester (1939–41). Jeho členmi boli klaviristi Michal Karin-Knechtsberger (1908–88), Ladislav Holoubek (1913–94), huslista Vojtech Gabriel (1914–81). Studio Jazz Faix účinkoval aj na „*I. jazzovej revue... vo veľkej sieni Tatra-hotela v Bratislave*“.¹⁹ Súčasťou koncertu boli aj čísla komornej klasickej hudby. Účinkovala tu aj prvá ženská interpretka foxtrotov, populárnej hudby, ale aj klasiky, Magdalena Schwingerová, tanečníci stepu z tanečnej školy E. Fuchsovej-Lehotskej (mamy speváka pop music Janka Lehotského, *1947).

Ladislav Faix, ako redaktor pražského rozhlasu, čítal nariadenie o mobilizácii československej armády (23. 9. 1938), bol zatknutý a leadrom Studio Jazz sa stal Janko Matuška. V roku 1941 sa objavila správa, že o 21:15 bude rozhlas vysielateľ „*tanečnú hudbu (studio-jazz diriguje Lad. Faix)*“,“²⁰ z čoho usudzujeme, že cenzúra začala do praxe nabiehať až po roku 1941, pretože meno Faix cez cenzúru prešlo. Aj Wasserberger udáva, že politické prenasledovanie Faixa začalo až v roku 1941.²¹ Ešte v roku 1940 hrával „*bratislavský populárny 14-členný Studio-jazz*“ Ladislava Faixa v kúpeľnej dvorane v Grand-hoteli v Trenčianskych Tepliciach.²² Orchester v roku 1942 zanikol a hudobníci sa stali členmi orchestra Ferdinanda Zischku (3 sax., 2 tp., trb, rytmika). Spomenutí leadri orchestrov sa uplatňovali aj ako skladatelia, komponovali v duchu veľkoorchestrálneho swingu a od roku 1944 začali používať tzv. block chords (úzku harmóniu, pridávanie sexty ku kvintakordom a pod.) podľa vzoru orchestra Glenna Millera.²³

Dobové názory na jazz

Správy o jasse neboli na stránkach dobovej tlače v prvej Slovenskom republike také útočné ako v Protektoráte Čechy a Morava. Po zhoršení situácie v zásobovaní a postupnom zavádzaní prídelového systému (1941, v Protektoráte bol prídelový systém zavedený okamžite) sa objavujú rasistické hlasy proti jazzu.

*„Je pravda, slovenská ľudová pieseň dostala konkurenciu v takzvanej modernej ‚hudbe‘ [...] a ohrozuje ľudovú pieseň. Už aj dedinskí mládenci a dievčatá nachytávajú sa na tento sladkastý lep a kazia si chuť, takže spievajú miesto čistých a lahodných zvukov slovenskej muziky kalnú gebuzinu medzinárodných jazzových foxtrotov a táng.“*²⁴

Jozef Hlavatý (J. H.) publikoval svoje subjektívne názory (1942) viackrát:

19 Drobné kultúrne zvesti. *Gardista*, roč. III, č. 22, 1941, s. 6.

20 Rozhlas. *Gardista*, roč. III, č. 135, 17. 6. 1941, s. 6.

21 MATZNER, Antonín – POLEDŇÁK, Ivan – WASSERBERGER, Igor a kol. III., 1990, s. 129; 1983, s. 188.

22 tr. Večer klasických valčíkov a pochodov v Trenčianskych Tepliciach. *Slovák*, XXII, č. 169, 20. 7. 1940, s. 7.

23 ZELENAY – ŠOLTÝS, 2008, s. 117.

24 J. H. Otvorme poklady našej ľudovej piesne – Na týždeň slovenskej hudby – Konkurencia šlágrov, šansónov a kupletov. *Slovák*, roč. 23, č. 52, 2. 3. 1941, s. 3, 7.

„A keďže jazz vedome podriadil melódiu rytmu, stal sa primitívnym prejavom bezduchého a exaltovaného, skoro kľčovitého pohybu ľudského, moderného to vitovho tanca [...] v liečebných ústavoch. Tam pacient hýbe svojimi údmi podľa rytmu stroja, tu, v tanci, na jazzovú hudbu pohybuje sa telo, ako by ho stroje mykali. [...] Ale jazz a všetky podobné akustické atrakcie sprotivia sa nám bezpečne až potom, keď sa preválí vredovitý nános a moderná hudba vyjde čistá a vľazná zo svojho očisteného kvaseňa.“²⁵

Takéto názory sa zhodovali s nacistickou ideológiou, podľa ktorej americký jazz bol „neárijský produkt nepriateľských plutokratov, negrov a židobofševikov.“²⁶

Podľa smerníc Ríšskej hudobnej komory z novembra 1942 (Berlín) sa riadila aj Hudobná komora na Slovensku. Napriek tomu sa v roku 1943 objavuje článok, v ktorom autor nadšene reaguje na jazz. Spomína na obdobie pred vojnou, keď chodili v noci tancovať do tanečných sál. Nočné podniky boli zatvorené a platil už zákaz tancovania. Step, foxtrot a swing pokladá za modernú hudbu:

„Zabúdám však neustále zdôrazňovať to hlavné, čo atmosféru naplňa, bez čoho by bolo v každom podzemnom či nadzemnom lokáli prázdno – jazz. Dnes je prežitkom valčík a tobôž čardáš a všetky tance v retrospektíve až po rokokové štvorylky a ručníčkové.“²⁷

Podľa Úradnej vyhlášky z 15. októbra 1938, prevádzka bola obmedzená do 21. hodiny. Fungovali však výnimky, podľa ktorých sa objavovali denne varetné programy s veľkým jazzovým orchestrom v Bratislave od 22. hod v kaviarni Muzeum,²⁸ v Záhrade umelcov od 19.–22.00 hod.²⁹ Spotreba mäsa v reštauráciách a hostincoch bola obmedzená na jar 1941). Ak porovnáme 30. roky v Bratislave, kde hrávali v záhrade Krym denne 3 kapely – popoludní cigánska kapela Bélu Piňa, po ňom železničiariska dychovka a večer renomované tanečné kapely s dobrým menom, vidíme podstatnú zmenu v hudobnom živote.

V máji 1944, keď vrcholila situácia na fronte, sa objavili v novinách neškodné úvahy o rozdielnosti vážnej hudby, zábavnej i jazzovej hudby:

„Ťažko definovať pojem ľahkej a vážnej hudby. Už sama terminológia ‚ľahká‘ a ‚ťažká‘ hudba nie je priam vstížná. Veď hudba je iba jedna. [...] Medzi vážnou a ľahkou hudbou je dnes veľká priepasť. Nejde vlastne o boj proti hodnotnej ľahkej hudbe, ako skôr o získanie záujmu širokých vrstiev pre cennú, vážnu hudbu.“³⁰

O jaze sa tu píše ako o zábavnej hudbe, ktorá je synonymom populárnej hudby a počúva sa denne.

25 HLAVATÝ, Jozef. Čo píšu inde. O sľáznostiach na ľahkú hudbu. Slováč, roč. XXIV, č. 71, 27. 3. 1942, s. 7.

26 BÁLINTOVÁ, LENKA. Džez, zakázaná hudba. Historická revue, 2000, roč. XI, č. 6, s. 29.

27 J.V. Beethoven a jazz. Národné noviny, roč. 74, č. 39, 1943, s. 1, 3.

28 Slováč, XXIV., 29. 8. 1942, č. 196, s. 6.

29 Gardista, IV., 20. 6. 1942, č. 138, s. 8.

30 Slovo o ľahkej hudbe a Gregoriánskom chorále. Gardista, roč. VI, č. 115, 21. 5. 1944, s. 16.

„[...] s jazzom sa stále stretávame, denne ho počívame. [...] Hlavnou črtou jazzu je dráždivý, ostro zdôrazňovaný rytmický prvok a použitie synkop [...]. Jazzová hudba do istej miery ovplyvňuje aj hudbu vážnu. Jej prvky nachádzame v moderných suitách, ba i v symfóniách [...] (Stravinský a Hindemith).“³¹

Tieto úvahy na stránkach tlače boli luxusom a únikom v období fašizmu, akoby autori nevedeli o skutočných udalostiach. V druhej polovici vojny postihol takmer všetky kapely v Protektoráte povinný nástup na nútené práce, čo slovenskí hudobníci nemuseli.³²

Hudobníci

Zo študentov bol zostavený Orchester Združenia („Sdruženia“, „Sdružení“) vysokoškolského študentstva pod vedením Jána Ondruša. Orchester vznikol v roku 1942, aj keď sa dobové pramene líšia.³³ V roku 1943 účinkovali v bratislavskej Redute (6. 3. 1943), na viercerých miestach na Slovensku, na reprezentačnom večierku slovenských vysokoškolákov vo Viedni, vo vojenských v posádkach, v nemocniciach a pre vojakov vo výchovných strediskách. Vo dvorane bratislavského hotela Tatra (7. 3. 1943) sa konal ich ‘Monstre-koncert.’ Hoci Zelenay³⁴ hovorí o „Monstrekoncerte“ ako počas turné R. A. Dvorského³⁵ v roku 1940, ktoré sa zmenilo na národný protest Čechov proti fašizmu, recenzia Orchestra Združenia vysokoškolského študentstva má skôr charakter podpory a oslavy existencie slovenských telies.

Pred vystúpením sa objavila správa:

„Bohatý program kabaretu, ktorý si získal aj náročné viedenské publikum, je zárukou, že sobotňajší večer prežijete v príjemnom ovzduší, za zvukov veľkého jazz-orchestra. O dobré vtipy sa postará desať konferenciárov. Zlatým klincom programu je pohostinné vystúpenie ‚kocúrkovských študentov‘, ktorí sa u nás zastavili na svojej ceste za slávou.“³⁶

Po vystúpení sa objavila v novinách recenzia:

„Prvé vystúpenie hudobného oddelenia Združenia vysokoškolského študentstva pred bratislavskou verejnou strelou stretlo sa s úspechom. Program kabaretu, zostavený starostlivo a účelne, vynikol obsahovou pestrosťou a vyrovnal sa v každom smere programom podnikov tohto druhu. Nezabudlo sa pri ňom na nič,

31 Ibid.

32 SCHVARC, Michal – HALLON, Ľudovít – MIČKO, Peter. *Pracovali v Tretej ríši*. Bratislava: Veda, 2015, s. 15, 33.

33 ZELENAY – ŠOLTÝS, uvádza rok 1942, s. 120, ďalší 1940, In: MATZNER, Antonín – POLEDŇÁK, Ivan – WASSERBERGER, Igor a kol., 1990, s. 394.

34 ZELENAY – ŠOLTÝS, 2008, s. 120.

35 O.K. Tristakrát dvojka z mrav: vinen R. A. Dvorský [Three hundred times, bad marks for conduct]. *Kino- revue*, VI, no. 44 (1940), 358–360, in: Kotek, 1990, s. 43.

36 -š.: Chcete sa príjemne zabaviť a zasmiať? *Slovák*, roč. XXV, č. 52, 4. 3. 1943, s. 5.

aby obecenstvo prijalo program radostne so smiechom a spokojnosťou. Kabaret vychádzal zo štyroch programových základov: tanca, hudby, spevu a humoru. Z tanečných vložiek vynikol chrámový tanec F. Jaurega a čardáš v presvedčivom predvedení slečny V. Mihalovej. O úspech v spevných výstupoch sa rozdelilo vokálne trio v zložení: Karasová, Kašlíková a Žáková. (vokálne trio Včielky, pozn. autora) Do programu harmonicky zapadali vložky ľahkej hudby dvadsaťpäťčlenného jazz-orchestra, ktorý pod taktovkou Jána Ondruša podal hudobno pôsobivý výkon a získal veľké sympatie bratislavského obecenstva. Prestávkové medzery účinne vyplňovali konferenciéri: A. Tkáč a D. Hapala, ktorých zdravý humor rozveseľoval celé hľadisko.³⁷

Keď sa vrátil z Nemecka Ady Helman (1943), bol dosadený za dirigenta orchestra, pretože napodoboval nemecké revuálne orchestre a Ondruš, ako Slováč, sa stal jeho zástupcom. O Orchestri Združenia vysokoškolského študentstva sa písalo:

„[...] tridsaťčlenná kapela najväčšieho jazz orchestru na Slovensku, vedená kapelníkom A. Helmannom, spustila mohutné akordy ouvertúry, ktorých pôvodcom je vysokoškolák Slezák. [...] Z hudobných a speváckych čísel treba zvlášť vyzdvihnúť ‚pieseň o bielej ruži‘, ktorú za vlastného doprevádzania na gitare zaspievala slečna Golovková. Veľkého úspechu dosiahol swing akademika Jazova, ktorý zaspieval J. Tesák. [...] Kabaretný program spestrilo i zmenené rozhlasové spevácke kvarteto ‚Čmelári‘ (Čmeliaci, pozn. autorky) a gitarové duo Paveleka a Neďvedľa. Po zatváranom prejave program zakončil jazzový orchester SVŠ (Sdruženie vysokoškolského študentstva, pozn. autorky). Frontoví ranení vojaci každé číslo programu odmenili srdečným úprimným potleskom.“³⁸

Orchester predviedol „veľký kabaret“ aj vo Zvolene (12. júna) „v divadelnej sieni Grandu pod protektorátom Miestnej organizácie HSLS“:

„Všetci účinkujúci podali pekné výkony, no najlepšie sa páčil veľký jazz-orchester. Priestranná divadelná sieň bola nabitá vďačným obecenstvom zo Zvolena a okolia.“³⁹

Keď sa ukázalo, že študentský orchester je schopný profesionálne hrať, niektorí jeho členovia vytvorili malý orchester pod názvom Pracovný sbor národnej obrany Ministerstva národnej obrany, ktorý dirigoval Zdenko Hron-Mikula (1916–2012).⁴⁰ Tento orchester Pracovného sboru sa využíval najmä na vojenské príležitosti, vystupoval špeciálne pre vojakov na fronte.

V orchestri Sdružení vysokoškolského študentstva začínal aj Pavol Polanský (1925–2010) so židovským pôvodom. Vyhol sa transportu do koncentračného tábora v roku 1944, keď sa za neho zaručil vplyvný prešporský Nemeč, ktorý mal rád jazz⁴¹. V menšom obsadení sa Sdruženie vysokoškolského študentstva počas prázdnin (9. 7. 1943) pod hlavičkou Fron-

37 Úspech kabaretného vystúpenia SVŠ. *Slovák*, roč. XXV, č. 57, 10. 3. 1943, s. 6.

38 K. KLINČEK. Vysokoškoláci medzi ranenými frontovými vojakmi. *Slovák*, roč. XXV, č. 114, 19. 5. 1943, s. 6.

39 (ah): Veľký kabaret SVŠ vo Zvolene. *Slovák*, roč. XXV, č. 138, 18. 6. 1943, s. 5.

40 (-r-), 'Hudobné nešpory ranených vojakov'. *Slovák*, roč. XXV, č. 111, 15. 5. 1943, s. 2.

41 'Čo Slovensko chcelo, to má...' . *tyždeň*, 2008.

tového divadla Sdružení vysokoškolského študentstva pod vedením npor. kap. Zdenka Mikulu dostal na zájazd na Krym, odkiaľ po 6 týždňoch po „*mohutnej ofenzíve Červenej armády [...] utekali na nákladných autách...*“⁴² Orchester sa rozpadol v roku 1944, ale tesne pred SNP sa objavila správa, že v redukovanom obsadení účinkovali v Banskej Bystrici:

„*Na pozvanie akcie Radosť z práce pri SPP zavíta v utorok 22. t. m. do Banskej Bystrice kabaretný súbor bratislavských vysokoškolákov Kaktus pod Bambusom, kde sa večer o 8. hod. vo veľkej dvorane Národného domu*“⁴³ predstavili v programe s jazzom a vystúpila aj Baletná skupina školy E. Fuchsovej-Lehotskej.

Podľa správ z marca 1943 mal orchester Sdruženia vysokoškolských študentov 25 členov,⁴⁴ pri vystúpeniach vo Viedni 30 členov, Zelenay⁴⁵ udáva, že počet bol premenlivý až do 47 členov.

Keď začali transporty Židov a Rómov zo Slovenska do koncentračných táborov (marec 1942), ukázala sa absencia hudobníkov na Slovensku. Keďže Slovenský rozhlas musel vyrábať programy pre celé Slovensko bez kontaktu na české stanice, bol založený Malý rozhlasový orchester (1. augusta 1942). Vzniklo tu 14 platených miest, avšak niektorí hudobníci museli hrať na viacerých nástrojoch ako Vojtech Gabriel, Jaroslav Vycpálek, Ferdinand Zischka, pretože bol nedostatok hudobníkov. Orchester dirigoval Anton Matschek.⁴⁶ Hrával v ňom aj taliansky klarinetista Lucio Bosco, ktorý sprostredkoval bratislavským jazzmenom gypsy jazz⁴⁷ a swing v malých combách. Spomeňme ďalšie dôvody nedostatku hudobníkov – slovenskí hudobníci Juraj Berczeller (1914, Šahy–2008, Sydney) so židovským pôvodom a Gejza Toperczer (1916, Košice–1984, Košice) pôsobili v Budapešti, keďže Šahy a Košice, ako ich rodné mestá, sa pričlenili k Maďarsku. Klavirista Karol Elbert so židovským pôvodom sa z Košíc, ktoré patrili Maďarsku, presunul do Dancing Felix podniku v Žiline. Pôsoobil v Banskej Bystrici v triu s Gejza Russó a Vilém Kollis. Neskôr s Jancsim Illésom pod názvom Illés jazz a s Lajosom Tököly v hoteli v Bánovciach nad Bebravou sa mu darilo skrývať sa pred fašistami. Pri komentovaní športového turnaja tenistu Mariana Filu v Žiline, ktorý prehral, novinár v esejí vtípne píše:

„*Predvídave vedenie istého žilinského hotelu angažovalo ako hudbu ‚Illés jazz‘ ako by bolo už vopred tušilo, že Illés vyhrá nad ‚Fillom‘. Ináč vraj mali hudobníci pripravené pre každý prípad aj nápis ‚Fillo jazz,‘*“⁴⁸ ak by bol vyhral.

42 ZELENAY – ŠOLTÝS, s. 122.

43 Oš: Kabaretný súbor vysokoškolákov do B. Bystrice. *Gardista*, roč. VI, č. 185, 17. 8. 1944, s. 5.

44 Úspech kabaretného vystúpenia SVŠ. *Slovák*, roč. XXV, č. 57, 10. 3. 1943, s. 6.

45 ZELENAY – ŠOLTÝS, *tamtiež*.

46 ZELENAY – ŠOLTÝS, 2008, s. 124.

47 MAZZOLETTI, Adriano: *Il jazz in Italia. Volume secondo dallo swing agli anni sessanta*. Torino: EDT, 2010, s. 87; MAZZOLETTI, Adriano: *Il jazz in Italia. Dalle origini alle grandi orchestre*. Torino: EDT, 2004, s. 371, 390.

48 Pardon, na okamih... *Slovák*, roč. XXIII, č. 162, 17. 7. 1941, s. 10.

V piešťanských kúpeľoch hostovali jazzové kapely od otvorenia sezóny v roku 1943, kde „v *Bacchus grile*“ hrala „každý deň od 8. hod. večer do zatváracej hodiny v noci dobrý jazz *Tökölyho*...“⁴⁹ Elberta (1911–1997) zatkli a odviezli do Osvienčimu v septembri 1944,⁵⁰ avšak hrôzy koncentračného tábora prežil.

Jazzové orchestre v Bratislave

Swingové orchestre účinkovali počas vojny pri rôznych podujatiach, ktoré organizovali súkromné organizácie ako napríklad Zábavný výbor Slovenskej odborovej jednoty súkromných úradníkov,⁵¹ Miestne veliteľstvo Hlinkovej gardy v Bratislave⁵². Podľa dobových inzerátov mali svoje vlastné jazzové orchestre.

V Bratislave v reštaurácii u Detvana v marci 1940 denne hrávala jazzová hudba cigánskeho kapelníka Berkího.⁵³ Na majálese v bratislavskej Rači v Katolíckom kultúrnom dome Andreja Hlinku hrali jazzové orchestre⁵⁴. Športový deň v Karlovej Vsi (september 1940) končil tanečnou zábavou,⁵⁵ na ktorej účinkovali jazzové kapely. Na I. národnom plese v Bratislave v decembri 1940 vystupoval Studio Jazz Ladislava Faixa a „*velká cigánska kapela Jožka Pihíka, ktorá nacvičuje osobitné zábavno-hudobné čísla*.“⁵⁶ Jazz sa hrával v bratislavskej kaviarni Park (zima 1941).⁵⁷ Keď sa vojnová situácia pre civilistov zhoršovala, Klub slovenských turistov a lyžiarov organizoval športové rekreačné tábory na chate pod Rysmi, kde znel aj jazz (leto 1941), ale dôležitejšie bolo, že účastníci mali k dispozícii „*provotriednu a výdatnú stravu 3 razy denne ... člnkovanie, volejbal, plávanie, ľahká atletika, vychádzky, exkurzia do okolia, lukostreľba, táborové ohne, programové večierky, originál jazz, čítareň, knižnica*.“⁵⁸

V dobovej tlači sa dočítame mená kapelníkov Hans Knauer, Perschitz⁵⁹/Preschitz⁶⁰, doteraz nespomínaných v dostupnej literatúre.⁶¹ Rozhlasový jazzový orchestr Hansa Knauera v auguste 1941 denne účinkoval v spoločenskom dome *Múzeum*,⁶² na *Týždni Dunajského*

49 Hlavná sezóna v Piešťanoch otvorená. *Slovák*, roč. XXV, č. 108, 12. 5. 1943, s. 5.

50 SCHINDLER, *ibid.*, s. 171–174.

51 Zábavy – Večierky. *Slovák*, roč. XXII, č. 100, 27. 4. 1940, s. 7.

52 Zábavy. *Slovák*, roč. XXII, č. 152, 29. 6. 1940, s. 14.

53 *Slovák*, XXII, č. 67, 20. 3. 1940, s. 6.

54 Kat. Kultúrny dom Andreja Hlinku. *Slovák*, roč. XXII, č. 101, 28. 4. 1940, s. 16.

55 Športový deň v Karlovej Vsi. *Slovák*, roč. XXII, č. 223, 19. 9. 1940, s. 8.

56 Predpredaj vstupeniiek na I. národný ples v Bratislave. *Gardista*, roč. II, č. 90, 29. 12. 1940, s. 8.

57 *Slovák*, roč. XXIII, č. 279, 4. 12. 1941, s. 8.

58 (sb.): Na rekreáciu do našich hôr s AOKSTL (Akademický odbor Klub slovenských turistov a lyžiarov). *Slovák*, roč. XXIII, č. 155, 9. 7. 1941, s. 8.

59 Rozhlas. *Slovák*, roč. XXII, č. 216, 11. 9. 1940, s. 9.

60 *Gardista*, roč. II, č. 46, 5. 11. 1940, s. 7.

61 MATZNER et al., 1990; ZELENAY – ŠOLTÝS, 2008.

62 *Slovák*, roč. XXIII, č. 197, 28. 8. 1941, s. 6, Podľa správy Knauer tu účinkoval aj v novembri 1941 o 22:00, *Slovák*, XXIII, č. 262, 13. 11. 1941, s. 2.

veľtrhu (september 1941), kde ho predstavovali ako reprezentanta „*veľkomestského jazzu*.“⁶³ Na „*týždeni Dunajského veľtrhu*“ zneli aj „*náladové hudby cigánskych kapiel Farkaša, Cibulku, Bittóva i ostatných primášov*.“⁶⁴

Ďalší, málo spomínaný⁶⁵ jazový kapelník bol Emerich (Imrich) Maroš. V októbri 1941 otváral sezónu v najslávnejšom bratislavskom podniku *Etablissement Astoria*.⁶⁶

V súvislosti s jazzom sa spomína aj pozvanie na zábavu slovenských akademičiek pod „*protektorátom Boženy Tukovej*“⁶⁷, kde hostia môžu prísť oblečení v krojoch. Stojí za zmienku, že podobná situácia sa objavila aj v Protektoráte, kde v dámskom jazzovom orchestri dánskej saxofonistky Karen Ostrá, účinkovali hudobníčky oblečené v kroji.⁶⁸ Do protikladu sa tu dostáva národný charakter hudby s kozmopolitným zameraním jazzu.

Swingové orchestre účinkovali aj koncertne s umeleckým programom na počúvanie vo veľkej sieni v Redute v Bratislave – Orchester Odeon (vydavateľstvo) dirigoval Štefan Mózi v novembri 1941.⁶⁹

Vo veľkej sieni v Redute sa uskutočnila Silvestrovská revue (1943), kde účinkovali František Dibarbora, Karol Zacharom, speváci Mutňanská, Krištofom Veselým, jazz-orchester Slovenského rozhlasu a baletná skupina Ely Fuchsovej-Lehotskej.⁷⁰

Jazz a mládež

Podľa krátkych správ vieme, že vo vojnovom období boli pre jazz nadšení najmä študenti. Pri organizovaní „*veselého večierku za veľkej účasti obecnstva Rodičovského združenie a Kraskovho vzdelávacieho krúžku pri II. slovenskom štát. gymnáziu*“⁷¹ v Bratislave znel jazz študentského orchestra. Jazz bol aj súčasťou výchovy mládeže, ktorá sa grupovala v Hlinkovej mládeži v Ilave. Keď skladali sľub vernosti miestnemu vodcovi Ladislavovi Verešovi, mali „*35 vlčat, 32 orlov a 30 junákov*“ (delenie organizácie podľa veku, pozn. autorky) a „*aj svoju hudbu, nazvanú Jazz Junák*“.⁷²

Vlastný jazový orchester mala aj „*Remeselnícka Hlinkova mládež a učňovská besiedka v Nitre*“, kde sa uvádza, že by bolo „*účelné, keby sa utvoril tovarišský spolok ako pokračovanie učňovskej besiedky. Takto by nevyšla na zmar práca, ktorá sa vložila do výchovy mládeže cez učňovské roky*.“⁷³ Jazz hrali aj študenti v Ružomberku (máj 1945):

63 (r.c.): Týždeň spoznávania sa. *Slovák*, roč. XXIII, 5. 9. 1941, č. 204, s. 6.

64 Ibid.

65 Emerich (Imrich) Maroš, Zelenay – Šoltýs, *ibid.*, s. 103, 104, 108, 117, 133.

66 *Slovák*, roč. XXIII, č. 224, 28. 9. 1941, s. 6.

67 Božena Tuková bola manželkou Vojtecha Tuka (1880–1946), predsedu vlády Slovenskej republiky. *Slovák*, roč. XXIII, č. 259, 9. 11. 1941, s. 10.

68 Seveřanka okouzlená českým folklórem, *Telegraf*, 15. 12. 1940, Kotek, *ibid.*, 1990, s. 40.

69 -us-: *Slovák*, roč. XXIII, č. 261, 12. 11. 1941, s. 6.

70 Rozlúčka so starým rokom. *Slovák*, roč. XXV, č. 299, 31. 12. 1943, s. 5.

71 J. -ík. Večierok bratislavských stredoškôľakov. *Slovák*, roč. XXIII, č. 292, 20. 12. 1941, s. 7.

72 TSHM. Hlinkova mládež. *Slovák*, roč. XXII, č. 124, 29. 5. 1940, s. 5.

73 Zvesti. O založení spolku pre tovarišov v Nitre. *Gardista*, roč. III, č. 287, 16. 12. 1941, s. 5.

„Ružomberskí vysokoškôláci, začlenení do pomocných služieb SČK (Sväz červeného kríža, pozn. autorky) pri evakuačných komisiách v Ružomberku, usporiadali zábavný kabaret. Na programe boli divadelné výstupy, spevné a hudobné čísla a jazz-orchester. Zisk 13.000Ks venovali Červenému krížu.“⁷⁴

Jazz sa rozvíjal dokonca i v malých mestách. Športový klub Tatra v Kysáči organizoval vo februári 1940 maškarný ples, kde účinkovala jazzová kapela z Nového Sadu zo Srbska.⁷⁵ Ján Murgon hľadal jazzové trio pre účinkovanie v kaviarni v Levoči⁷⁶ v januári 1940, „veľký jazz-orchester pod vedením kapelníka Ahrháma“⁷⁷ začal koncertovať v hoteli Slovan v Turč. Sv. Martine v lete 1941. V prešovskom Solivare „účinkoval prvý raz aj The Jam Jazz, ktorý sa môže vypracovať časom na dobrý jazz.“⁷⁸ V apríli 1944 účinkoval 11-členný jazz orchester z Dubnice v Trenčianskej Teplej a pripravovali „ďalší zájazd do Trenčína.“⁷⁹

Vojenský jazz

Keďže záznamy z koncertov rozhlasového vysielania sa nezachovali, nevieme presne, čo sa rozumelo pod názvom „vojenský jazz.“⁸⁰ Správy o vojenskom jaze sa objavili v Novom meste nad Váhom, kde pre vojakov, ktorí sa prisťahovali do mesta, usporiadali čajový večierok. Účinkoval na ňom „prvotriedny jazz-orchester, za dirigovania JUC. R. Hrebenára.“⁸¹ Podľa dobových správ sa domnievame, že „vojenský jazz“ bolo len iné označenie pre swingový orchester, ktorého členovia hrali pod záštitou Ministerstva národnej obrany, ale do repertoáru pridávali aj vlastenecké a pochodové skladby:

„Vojenská propaganda Ministerstva národnej obrany usporiada vo štvrtok v miestnosti kina Uránia (v Bratislave, pozn. autorky) veľký zábavný večierok. Na programe bol kabaret, ktorý navštívilo početné obecnstvo a tak dokumentovalo pochopenie pre podnik našej armády. Medzi divákmi boli aj ranení vojaci. Zábavný večierok mal veľký úspech, o čo sa predovšetkým pričínili herci-komici ND Zachar, Dibarbora, Jariabek a Zvarik. Veľmi príjemným prekvapením bol skvelý vojenský jazz pod taktovkou npor. Mikulu. Aj ostatní účinkujúci: F. K. Veselý, M. Mutňanská, A. Flögl, M. Vlková, M. Černická, L. Juríčková, M. Beran a Vycpálek sa tiež značne pričínili o pobavenie prítomných vojakov.“⁸²

74 *Gardista*, roč. VII, č. 8, 11. 1. 1945, s. 3.

75 „L-en“. *Národná Jednota*, roč. XXI, č. 5, 3. 2. 1940.

76 *Slovák*, roč. XXII, č. 4, 5. 1. 1940, s. 10.

77 *Slovák*, roč. XXIII, č. 185, 13. 8. 1941, s. 8.

78 (ok). Kultúrny večierok v Solivare. *Slovák*, roč. XXII, č. 205, 29. 8. 1940, s. 9.

79 Jazz dubnických podnikov v Trenč. Teplej. *Gardista*, roč. VI, č. 85, 14. 4. 1944, s. 8.

80 Štvrtkové rozhlasové polhodinky. *Gardista*, roč. III, č. 22, 28. 1. 1941, s. 5.

81 Čajový večierok novomestskej Živeny. *Slovák*, roč. XXII, č. 94, 20. 4. 1940, s. 6.

82 Kaleidoskop mal úspech. *Gardista*, roč. V, č. 145, 26. 6. 1943, s. 5.

Názor o charaktere vojenského jazzu potvrdzuje i správa z decembra 1943, kde „*aspiranti vojenskej posádky v Trebišove*“ usporiadali Silvestrovský večierok, na ktorom účinkoval „*vojenský jazz-orchester z Prešova... vo všetkých miestnostiach trebišovského cukrovaru.*“⁸³

Jazz a divadlo

Jazzové orchestre boli súčasťou revuálnych programov s konferansom, divadelnými scénami, gagov komikov, operetnými číslami a cigánskymi skupinami, ktoré hrávali jazz v modifikovanej hybridnej podobe čardášových foxov. Pri divadelnom predstavení IV. Úseku Hlinkových dopravných gardistov vo Zvolene „*na tanečnej zábave účinkovala veľmi dobrá hudba jazz-orchestru HDG (Hlinkoví dopravní gardisti, pozn. autorky)*“.⁸⁴

Vo vojnových časoch boli vystúpenia na vidieku vzácnosťou. V lete 1944 sa divadelný súbor z Nitry predstavil pre veľký záujem obecnstva v Urmíne trikrát:

„[...] *zábavný súbor OVHM v Nitre [...] sa predstavil urmínskemu obecnstvu veselým kabaretom ‚Celý svet je na ruby.‘ Program sa opakoval tri razy... na vkusne upravenom, hoc i malom javisku, kde sedel jazz-orchester ‚Hviezda‘, vedený taktovkou M. Š. Lukáča [...] Nesmieme zabudnúť tiež na majstra J. Tolnayho, ktorý predniesol na husliach urmínskemu obecnstvu krásne skladby a bol odmenený dlhotrvajúcim potleskom prítomných.*“⁸⁵

Novozaložené „*Slovenské divadlo v Prešove*“⁸⁶ (Košické divadlo zaniklo po pričlenení Košíc do Maďarska) uviedlo premiéru „*veselohry M. Rössnera ‚Karol III. a Anna I.‘*“, na ktorú „*hudbu zložil a jazz-orchester dirigoval František Prášil.*“⁸⁷ Meno Prášil sa tu objavuje po prvý raz spolu s jazzovým orchestrom v Prešove.

Po oslobodení

Hneď po oslobodení hosťoval v Bratislave na pozvanie Sväzu slovenskej mládeže Orchester Gustava Bromma.⁸⁸ Rozbiehali sa rómski hudobníci – dobový citát nie je pejoratívny, naopak autor ich nazýva „*bratislavskí cigáni*“, ale vzápätí použije aj slovo „*hudobníci*“:

„*Pod protektorátom Zväzu protifašistických väzňov a ilegálnych pracovníkov usporiadajú dňa 1. júla t. r. o pol 11. hodine vo veľkej sieni Reduty bratislavskí cigánski hudobníci Monstre Koncert. Účinkujú*

83 Silvestrovský večierok v prospech frontových invalidov v Trebišove. *Slovák*, roč. XXV, č. 297, 29. 12. 1943, s. 5.

84 Zvolenská HDG – kultúrne činná. *Gardista*, roč. II, č. 24, 14. 6. 1940, s. 11.

85 (čan). Kabaretný súbor z Nitry v Urmíne. *Slovák*, roč. XXVI, č. 170, 30. 7. 1944, s. 6.

86 (h). Z repertoáru Slovenského divadla v Prešove. *Slovák*, roč. XXVI, č. 59, 11. 3. 1944, s. 4.

87 Ibid.

88 - Koncert 'v melódii a v rytme' v Bratislave. *Pravda*, č. 118, 17. 7. 1945, s. 4.

*70-členná cigánska kapela, 20-členný jazz orchester, členovia ND a sólisti. [...] Bratislavskí cigáni, hudobníci nastupujú dnes do intenzívnej, radostnej práce. [...] naši bratislavskí hudobníci pripravujú medziiným i koncert pre Červenú armádu v budúcom týždni, ako aj koncert pre robotníkov bratislavských tovární [...] na platforme ľudovej demokracie [...].*⁸⁹

Pár dní po vojne sa objavila správa, že Socialistický sväz mládeže chcel sústrediť študentov do jedného jazzového ensemblu: „*Hudobníci – študenti, ktorí chcú hrať vo vysokoškolskom jazz-orchestri, nech odovzdajú svoje adresy v sekretariáte SSM vysokoškolský odbor, Bratislava, Zelená č. 1/II.*“⁹⁰ Avšak, blížil sa nový komunistický diktát, ktorý preferoval sovietsku hudbu a hudbu hodnú socialistického človeka, jazz nahradila estráda, ale až po roku 1948:

„*Umelecký súbor Červenej armády usporiada v pondelok 28. mája o 18. hod. v Národnom divadle koncert piesní a tancov. Na programe sú spevy, tance, balety, akrobatika, sbory, jazz, ako aj úryvky z opery Nazar Stodola od Niščinského.*“⁹¹

Príspevok bol podporený grantom VEGA č. 1/0015/19.

Bibliography

Sources

časopisy a noviny *Slovák, Gardista, Národné noviny* z rokov 1938–1945.

Dokumenty 1939–1949, *Ústav pamäti národa, 2004–2018* [online]. [Cit. 2018-6-20].

Dostupné z: <https://www.upn.gov.sk/sk/dokumenty-1939-1945/>.

CD *Antológia slovenskej populárnej hudby* vol. IV.-V, 1939–1945, HF 2008, SF 00572331.

Selective literature

BAKA, Igor. *Politický systém a režim Slovenskej republiky v rokoch 1939–1940*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2010.

BÁLINTOVÁ, LENKA. Džez, zakázaná hudba. *Historická revue*, 2000, roč. XI, č. 6, s. 29.

Čo Slovensko chcelo, to má; rozhovor s Pavlom Polanským. *týždeň* [online]. 20. 9. 2008. [Cit. 2008-9-20]. Dostupné z: <https://www.tyzden.sk/casopis/3286/co-slovensko-chcelo-to-ma>.

GÁLOVÁ, Jana. Hudobné vysielanie slovenského rozhlasu v období 2. svetovej vojny. In *Musicologica.eu* [online]. 2012, 1. [Cit. 2012-05-12]. Dostupné z: <http://www.musicologica.eu/?p=576>.

HLAVATÝ, Jozef. Sťažnosť na ľahkú hudbu (Téma s variáciami). *Kultúra*, XIV, č. 3, 1942, s. 116.

89 V nedeľu dobročinný koncert. *Pravda*, č. 106, 29. 6. 1945, s. 2.

90 *Pravda*, č. 72, 19. 5. 1945, s. 3.

91 Koncert Červenej armády. *Pravda*, č. 77, 26. 5. 1945, s. 3.

- KOTEK, Josef. *Kronika české synkopy 1903–1938, I. Půlstoletí českého jazzu a moderní populární hudby v obrazech a svědectví současníků*. Praha: Supraphon, 1975.
- KOTEK, Josef – HOŘEC, Jaromír. *Kronika české synkopy 1939–1961, II. Půlstoletí českého jazzu a moderní populární hudby v obrazech a svědectví současníků*. Praha: Supraphon, 1990.
- KOURA, Petr. *Swingři a potápky v protektorátní noci. Protektorátní swingová subkultura a její svět*. Praha: Akademie, 2016.
- MATZNER, Antonín – POLEDŇÁK, Ivan – WASSERBERGER, Igor a kol. *Encyklopedie jazzu a moderní populární hudby I*. Praha: Supraphon, 1980, 2. vydanie, 1983, III. *Československá scéna*. Praha: Supraphon, 1990.
- MAZZOLETTI, Adriano. *Il jazz in Italia. Volume secondo dallo swing agli anni sessanta*. Torino: EDT, 2010.
- MAZZOLETTI, Adriano. *Il jazz in Italia. Dalle origini alle grandi orchestre*. Torino: EDT, 2004.
- SCHINDLER, Agata. *Maličká slzička. A Tiny teardrop*. Bratislava: HC, 2016.
- SCHVARC, Michal – HALLON, Eudovít – MIČKO, Peter. *Pracovali v Tretej ríši*. Bratislava: Veda, 2015.
- ŠOLTÝS, Ladislav. *Polstoročie slovenskej populárnej hudby. Hudobné križovatky IX. časť. Populár*, 1983, roč. XV, č. 9, s. 23.
- ZELENAY, Pavol – ŠOLTÝS, Ladislav. *Hudba, tanec, pieseň*. Bratislava: HC, 2008.
- Zpravodaj odborového združenia hudobníkov pro Čechy a Moravu*, december 1942, roč. XII, č. 12, s. 3.

Toto dílo lze užit v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-SA 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.